

Наташа Д. Вученовић¹
Универзитет у Бањој Луци
Филолошки факултет

ИТАЛИЈАНИЗМИ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ И УТИЦАЈ КУЛТУРНИХ КОНТАКАТА НА ЈЕЗИК

Апстракт: У раду су представљени италијанизми који су ушли у стандардни српски језик, као и одређени број лексема које припадају колоквијалним реги-стрима, прије свега варијетету који, по линији дијастратичког раслојавања, дефинишемо као језик младих, а потом и италијанизми из области умјетности, моде и гастрономије. Италијанизми су у раду, по хронолошкој линији, подијељени на венецијанизме, тосканизме, културне италијанизме и нове културне ита-лијанизме. Свака од наведених категорија позајмљеница посматраће се кроз одговарајући културно-историјски контекст, што подразумијева предочавање историјских прилика и културних утицаја који су допринијели уласку сваке од поменутих категорија италијанизама у српски језик.

Кључне ријечи: италијанизми у српском језику, класификација италијаниза-ма, језик и културно-историјски контекст, утицај културних веза на језичко позајмљивање.

Увод

У српском језику присутан је велики број ријечи италијанског поријекла које су у различитим историјским епохама ушле у наш лексички фонд. Најбројнији италијанизми на српском и хрватском говорном подручју користе се већ вијековима уназад као регионализми у приморским областима источног Јадрана, првенствено у Далмацији, Истри и Боки которској, а велики број ових ријечи ушао је и у српски стандардни језик. Анализе романизама и италијанизама који су на српском и хрватском говорном подручју у регионалној

употреби представљене су у многобројним студијама², док су присуство италијанизама у српском и хрватском стандардном језику до сада истражили Јосип Јернеј у студији *Sugli italianismi penetrati nel serbo-croato negli ultimi cento anni* (1956), Иван Клајн у раду *Италијанизми у српскохрватском језику и путеви њиховог доласка* (1998) и Мила Самарџић у раду *Nuovi italianismi in serbo* (2006). Сматрамо да је, због ограниченог броја студија из дате области, као и због чињенице да је последњи осврт на проблематику представљен више од деценију раније, неопходно направити нови увид у стање и поново се осврнути на врсте италијанизама присутне у нашем језику.

У раду се кроз однос културних веза и језика испитује улазак италијанских ријечи у српски језик у различитим историјским епохама и на различитим територијама које припадају српском и некадашњем српскохрватском говорном подручју³. Класификација италијанизама преузета је из постојеће литературе [Клајн (1998), Samardžić (2006)], али је дјелимично ревидирана, што се огледа у начину навођења лексема према критеријуму хронолошке расподјеле италијанизама у различитим временским епохама. Циљ овог рада је да се, поред представљања лексичких једница, освијетли историјски контекст различитих епоха у којима је забиљежен снажан културни утицај Италије и да се покаже како се тај утицај манифестовао на језик.

У раду је представљено сто једанаест лексичких јединица из инвентара постојећих италијанизама у стандардном српском језику, а њима су придодате и четири нове јединице, од којих двије припадају слоју колоквијално маркиране лексике, док друге двије припадају стандардном језику. Примјери италијанизама у стандардном српском језику преузети су из постојеће литературе, док су четири нове јединице из опште употребе и ауторка их је самостално прикупила и уврстила у подјелу. Поред ове четири лексеме, аутентичне примјере представљају и називи угоститељских објеката и продавница одјеће представљени у дијелу посвећеном италијанизмима из сектора моде и гастрономије. Ауторка

² Издајамо сљедеће студије: Мусић, Стефан (1977), „Романизми у говорима наше јужне јадранске обале и њеног залеђа”, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 6/1, 331–340; Липовац-Радуловић, Весна (1981), *Романизми у Црној Гори, југоисточни дио Боке которске*, Цетиње–Титиград; Миочић, Кристина (2011), „Романизми у говору Башких Оштарија”, *Језикословље*, 1, 51–74; Тешић, Ана (2016), *Романизми у народним говорима Старе Црне Горе и Брда*, докторска дисертација, Филолошки факултет, Универзитет у Београду.

³ Српско и хрватско говорно подручје у прошлости је градило један заједнички језик: српскохрватски, у чијим је границама и Клајн вршио своја истраживања италијанизама. Данас се у савременим социолингвистичким теоријама овај језик дефинише полицентричним стандардним језиком у оквиру којег функционишу двије засебне националне стандардизоване варијанте: српски језик и хрватски језик.

је ове називе самостално прикупила, а исти су се у оквиру класификације сами наметнули као продукт постојеће језичко-културне стварности у локалном контексту бањалучке регије, у којем и сама ауторка дјелује.

Класификације романизама и италијанизама присутних на српском говорном подручју

Дијакхронијски посматрано, продирању италијанских ријечи у српски језик претходио је сложен историјски контекст одређен вишевијековним прожимањем културних и језичких утицаја словенских и романских народа. Према историјским изворима, ове двије групе народа прве контакте остварују у VII вијеку, када један дио јужнословенских племена насељава подручја око Јадранског мора настањена романским старосједиоцима (Тешић 2016). Трагови романског утицаја уочљиви су у словенским језицима у којима је забиљежено присуство романизама већ у VIII вијеку⁴. Клајн (Klajn 1998: 88) у својој класификацији романизама присутних у стандардном српском језику разликује слој старијих посуђеница, гдје сврстава балканске латинизме (нпр. *rationem* 'рачун') и далматороманизме⁵ (*juarbul* 'јарбол'), као и слој новијих посуђеница који сачињавају италијанизми (нпр. *piazza* 'пијаца'), галицизми (*avion* 'авион'), англицизми романског поријекла (нпр. *maneggiare* > *manage(r)* > 'менаџер'), хиспанизми (нпр. *bolero* (> фр., њем.) > 'болеро'), лузизми (нпр. *samba* (> фр., њем., енг.) > 'самба') и румунизми (нпр. *ciutură* 'чутура'). Класификацију аутор представља у раду *Врсте романизама у савременом српскохрватском језику и путеви њиховог доласка*, у чијем су средишту, како се већ насловом сугерише, питања етимолошке природе, или још прецизније, покушај да се установи да ли се у конкретним случајевима језичког позајмљивања ради о директном преузимању позајмљеница романског поријекла из неког од романских језика, или о преузимању преко једног или више језика посредника, или је пак ријеч о позајмљеници која је и у дати романски језик дошла из неког другог романског или нероманског језика. Поред путева доласка италијанизама у српски језик, аутор значајну пажњу посвећује питању изворног поријекла саме лексеме, односно из којег она италијанског дијалекта или регионалног говора потиче.

⁴ Текавчић (1976, 37, цит. према Тешић 2016) у класификацији романизама на српскохрватском говорном подручју у најстарији слој сврстава „вулгарно-латински”, тј. „латинско-романски” слој, чије продирање смјешта у временски период од VIII до IX вијека.

⁵ Евидентно је да су далматороманизми и далматски, тј. далматоромански слој, како их назива Текавчић, иста категорија. Текавчић ову поткатегорију смјешта у период од IX до XII–XIII вијека.

У складу с поменутиим критеријумима, аутор италијанизме дијели на директне и индиректне, при чему код директних, на основу просторног раслојавања, разликује венецијанизме и тосканизме, док у индиректне убраја италогалицизме и друге, претежно тзв. културне италијанизме, који су у српски језик ушли посредством њемачког или француског језика. У испитивање су узете само лексеме које припадају стандардном српском језику (тадашњем српскохрватском), уз изузетке начињене за далматинске и приморске регионализме, који су, како наводи аутор (Клајн 1998: 69), захваљујући књижевности и медијима продрли у стандардни језик (нпр. 'орада', вен. ит. *orata*; *панцета*, вен. ит. *pancetta*). Аутор је фокусиран на корпус стандардног језика, тако да приликом класификације у обзир не узима димензије социолингвистичких варијација, које су на плану актуелних и будућих истраживања и те како релевантне, нарочито када се у обзир узме чињеница да значајан број италијанизама који су посљедњих деценија ушли у српски језик припада колоквијалним регистрима, на шта ће се у овом раду јасно скренути пажња.

Клајнову подјелу преузима Мила Самарџић (Samardžić 2006), која у свом раду *Nuovi italianismi in serbo* италијанизме дијели на традиционалне и културне, уводећи додатну категорију тзв. нових италијанизама. Ауторка у категорију традиционалних италијанизама уврштава венецијанизме, тосканизме и индиректне италијанизме, у културне укључује европеизме, италогалицизме и италијанизме из музичке терминологије, док нове италијанизме посматра прије свега у контексту уплива савремених италијанских ријечи из сектора гастрономије, спорта и музике, али и ријечи које припадају колоквијалним регистрима и језику младих. Самарџић проширује првобитну Клајнову класификацију и методолошки је надограђује укључујући социолингвистичке параметре дијастратичког и функционалног раслојавања, у складу с којима контекстуализује актуелно стање у језику. Дио посвећен колоквијалним глаголима садржи два примјера: 'капирати' (итал. *capire* 'схватити', 'разумјети') и 'ђирати (се)' (итал. *girare, fare un giro* 'прошетати се', 'направити круг'), за које се не наводе префиксне варијације које су исто тако у употреби ('скапирати', 'прођирати (се)'). Треба напоменути да термини које ауторка наводи као примјере нису репрезентативни за цијелу територију српског говорног подручја, што није у самом раду наглашено (нпр. на територији српског говорног подручја у Босни умјесто глагола 'капирати' у колоквијалним регистрима користи се глагол 'контати/сконтати'). Поред овога, ауторка изоставља три италијанизма дубоко укоријењена у лексички фонд српског језика: 'мафија'

(итал. *mafia*), 'ћао' (итал. *ciao*) и 'папарацо' (итал. *paparazzo*), који ће у овом раду бити укључени.

Италијанизми су у овом раду подијељени на следеће категорије: венецијанизми, тосканизми, културни италијанизми и нови културни италијанизми, из чега произлази да ће италијанизми у раду бити посматрани кроз дјелимично ревидирану класификацију чије су упориште двије поменуте подјеле. Из Клајновог приступа преузета је терминологија и хронолошки приступ: италијанизми су подијељени према епохама у којима је забиљежен романски, тј. италијански културни утицај на српском говорном подручју. Питања директног и индиректног преношења, која су кључни критеријум код Клајна, овдје се посматрају успутно, у оквирима предложене подјеле, па се у складу с тим венецијанизми и тосканизми одређују као директни италијанизми, док се културни италијанизми и нови културни италијанизми одређују као претежно индиректни. Из класификације Миле Самарџић преузета је одредница 'нови културни италијанизми', којом се у оба рада означавају италијанизми из колоквијалних регистара, говора младих, а потом и они још фреквентнији који долазе из сектора моде и гастрономије. Иако ова подјела представља синтезу претходне двије, треба напоменути да су, поред четири додатне лексеме из опште употребе, укључени и нови, аутентични примјери назива локалних ресторана и бутика на територији Бањалуке. Поред овога, у раду се посебан осврт даје на екстралингвистичке факторе, односно на културно-историјски контекст језичког позајмљивања, што у претходна два рада није било у толикој мјери заступљено.

Венецијанизми

Први контакти српског и хрватског језика са венецијанизмима остварују се на географском простору источног Јадрана, првенствено на подручју Истре, Далмације и Боке которске, које су у сличним или истим историјским периодима биле под влашћу Млетачке републике. Према историјским изворима, Млетачка република 1327. године заузима далматинско приобаље, да би након бројних сукоба са истарским градовима 1422. заузела и цијели унутрашњи дио Истре (Turza 2016: 13). Млетачка република одржаће власт над овим дијеловима све до XVIII вијека, када долази и до њеног коначног пада. Бока которска је, захваљујући свом специфичном географско-стратешком положају, у периоду од XV до XVIII вијека, када је Црна Гора била под турском владавином, чинила засебну географску цјелину, чији је сјеверозападни дио с Херцег

Новим и Рисном од краја XV до XVII вијека припадао Отоманском царству, док је предио Которског и Тиватског залива, с полуострвом Луштицом, био под млетачком влашћу од XV до XVIII вијека (Radojičić 2006: 22). Млетачка република је у току сва три (у Далмацији и четири) вијека владавине важила за трговачку и поморску силу Јадрана и Средоземља, што се одразило и на млетачки језик, који је у том периоду постао својеврсна *lingua franca* у овим предјелима (Spisijarić-Paškvan 2014: 77). Захваљујући развијеним трговачким везама с Венецијом, успоставља се директна комуникација између локалног становништва и Млетака, што на језичком плану резултира продирањем многобројних венецијанизма у говоре српских и хрватских приморских крајева. Ваља напоменути да највећи дио ових облика⁶ остаје у регионалној употреби приморских крајева, док један дио улази и у књижевни језик, што Клајн приписује утицају књижевности и медија (Klajn 1998: 69).

Неки венецијанизми⁷ у српском књижевном језику су:

барбун ('врста рибе'), вен. *barbon*, итал. *triglia*;

боца ('флаша'), вен. *bozza*, итал. *bottiglia*;

бура ('јак вјетар'), вен. итал. *bora*;

датула ('врста воћа'), вен. *datolo*, итал. *dattero*;

дужд ('државни поглавар Републике Венеције'), вен. *doge*;

гондола ('врста чамца'), вен. итал. *gondola*;

регата ('такмичење у веслању'), вен. итал. *regata*;

салата ('врста јела'), вен. *salata*, итал. *insalata*.

Тосканизми

Тосканизми су у српско и хрватско говорно подручје ушли путем директних контаката с обје стране Јадрана, а овдје се, због јаким историјских, културних и политичких веза с Фиренцом, нарочито издваја Дубровник (Tešić 2016: 330). Као што је познато, на дубровачком тлу се, по узору на италијанску ренесансну естетику, у XV вијеку развила дубровачка књижевност, која представља највише домете у књижевности хуманизма и ренесансе у јужнословенској књижевној традицији. Снажан културни утицај, по природи ствари, одразио се и на је-

⁶ Познатији венецијанизми из регионалне употребе приморских области источног Јадрана су: беванда (ven. *bevanda*, it. *vino rosso allungato*), цукар (ven. *zucaro*, it. *zucchero*), ћакулати (ven. *ciacolar*, it. *chiacchierare*), камара (ven. *camara*, it. *camera*), кужина (ven. *cusina*, it. *cucina*), панцета (ven. *panzeta*, it. *pancetta*) (Samardžić 2006).

⁷ Сви наведени венецијанизми преузети су из рада *Nuovi italianismi in serbo* Миле Самарџић.

зик, тако да су неке ријечи из италијанског књижевног језика управо у овом периоду, али и послије, преко књижевности и тзв. културног позајмљивања продрле у српско и хрватско говорно подручје (нпр. 'сонет', итал. *sonetto*).

Најпознатији тосканизми у српском језику су:

агруми ('цитруси'), итал. *agrumi* (Samardžić 2006);

бакалар ('врста рибе'), итал. *baccalà* (ibidem);

апетит ('жеља за јелом'), итал. *appetito* (ibidem);

барка ('чамац'), итал. *barca* (ibidem);

бокал ('суд за воду и друге течности'), итал. *boccale* (Skok, цит. према Tešić 2016: 62);

фонтана ('украшни грађевински објекат'), итал. *fontana* (Samardžić 2006);

грациозан ('елегантан, профињен'), итал. *grazioso* (Samardžić 2006);

град ('степен'), итал. *grado* (Skok, цит. према Tešić 2016: 94);

канциона ('врста лирске пјесме', 'пјесма која се изводи уз музичку пратњу'), итал. *canzone* (Samardžić 2006);

капетан ('официрски чин'), итал. *capitano* (Skok, цит. према Tešić 2016: 127);

каприц ('хир'), итал. *capriccio* (Skok, цит. према Tešić 2016: 128);

кавалер ('вitez', 'коњаник', 'човјек добрих манира'), итал. *cavaliere* (Garzanti, internet; Samardžić 2006);

комодан/комотан ('удобан', 'простран'), итал. *comodo* (Skok, цит. према Tešić 2016: 142);

креденца/креденац ('орман', 'кухињски орман'), итал. *credenza* (ibidem, 153);

каца ('дрвени суд већих димензија'), итал. *cazza* (Samardžić 2006);

лешо ('куван', 'скуван'), итал. *lesso* (Skok, цит. према Tešić 2016: 166);

палента ('каша скувана од кукурузног брашна'), итал. *polenta* (ibidem, 199);

рузмарин ('врста цвијећа'), итал. *rosmarino* (Samardžić 2006);

роба ('материјално добро', 'одјећа'), итал. *roba* (Samardžić 2006);

скица ('цртеж', 'нацрт'), итал. *schizzo* (Samardžić 2006);

табакера ('кутија за дуван'), итал. *tabacchiera* (Skok, цит. према Tešić 2016: 248);

сардина ('врста рибе'), итал. *sardina* (Samardžić 2006);

цокуле ('дубоке ципеле', 'војничке ципеле'), итал. *zoccolo* (ibidem, 292);

шкриња ('украшени сандук', 'кутија за накит'), итал. *scrigno* (Samardžić 2016).

Италијанизми из области културе

Италијанизми из области културе су појмови из сфера музике, књижевности, сликарства, архитектуре, војне и политичке терминологије, и то су најчешће ријечи које се користе и у другим европским језицима као језички интернационализми. Италија је у наведеним областима уживала културни примат, па је, сходно томе, европска умјетност тадашњих епоха тежила имитацији њених културно-умјетничких модела, што је на језичком плану значило и неопходно преузимање изворних италијанских термина зарад израженије аутентичности и сродности са изворним утицајем.

Овај принцип изражен је у периоду италијанске ренесансе, у којем је, као што у приказу *Кад је европска умјетност научила италијански* (*Quando l'arte europea imparò l'italiano*) илуструје Силверијо Новели (Silverio Novelli), језик био у служби представљања ренесансног идеала љепоте, па је, у складу с тим, и тадашња перцепција италијанског језика била уско везана за књижевност, сликарство, скулптуру и архитектуру (Трессани, internet). Најпознатији ренесансни италијанизми који се користе у српском, али и у другим европским језицима су: 'сонет' (итал. *sonetto*), 'мадригал' (итал. *madrigal*), 'виолина' (итал. *violino*), 'купола' (итал. *cupola*) (Трессани, internet).

Опера је још један непроцјењив допринос европској културној баштини. Настаје у Италији у XVI вијеку, након чега почиње да се изводи и у Француској, Њемачкој и Енглеској, а свој врхунац доживљава у XIX вијеку стваралаштвом Ђузепеа Вердија (Giuseppe Verdi). Утицај италијанске опере манифестује се и кроз италијански језик, који постаје универзални језик оперских либрета. Сам термин 'опера' скраћена је верзија италијанског термина *opera in musica* – 'музичко дјело', док 'либрето', у значењу текстуалне подлоге за музичко дјело/оперу, долази од италијанске деминутивне форме *libretto*, која у дословном преводу значи 'мала књига'. Још неки познатији италијанизми из области музичке терминологије су: 'адађо' (итал. *adagio*), 'фортисимо' (итал. *fortissimo*), 'крешендо' (итал. *crescendo*), 'арија' (итал. *aria*), 'речитатив' (итал. *recitativo*), 'дует' (итал. *duetto*), 'трио' (итал. *trio*), 'бас' (итал. *basso*), 'сопран' (итал. *soprano*), 'тенор' (итал. *tenore*), 'кларинет' (итал. *clarinetto*), 'виолончело' (итал. *violoncello*) (Klajn 1998: 75).

Треба нагласити да културни италијанизми, по правилу, у српски језик не долазе директним позајмљивањем, већ су резултат посредништва неког другог језика, углавном њемачког или француског, што је случај са претходно наведеним терминима, који у српски језик долазе преко њемачког (Klajn 1998: 75).

Ако у обзир узмемо чињеницу да су под италијанским културним утицајем били само Далмација и приморски крајеви, док су Београд и Загреб били под утицајем Њемачке, Аустрије и Француске, постаје јасна и посредничка функција њемачког језика (Клајн 1998: 73).

Још неки италијанизми⁸ пристигли њемачким посредништвом су:

арсенал ('складиште за чување ратне опреме', 'велика залиха ратне опреме'), итал. *arsenale*;

балет ('врста умјетничког плеса'), итал. *balletto*;

банка ('установа-посредник у новчаном промету'), итал. *banca*;

бизаран ('чудан', 'настран', 'несвакидашњи'), итал. *bizarro*;

галоп ('кретање коња'), итал. *galoppo*;

грандиозан ('раскошан', 'узвишен', 'величанствен'), итал. *grandioso*;

дилетант ('аматер', 'лаик'), итал. *dilettante*;

фигура ('облик људског тијела', 'геометријско тијело...'), итал. *figura*;

форма ('облик'), итал. *forma*;

фашизам ('државно уређење екстремне деснице'), итал. *fascismo*;

фашиста ('поборник фашизма'), итал. *fascista*;

импровизовати ('радити, стварати без претходне припреме'), итал. *improvvisare*;

изоловати ('одвојити', 'осамити'), итал. *isolare*;

канал ('вјештачки ток настао човјековим дјеловањем'), итал. *canale*;

мумија ('леш који је балзамирањем сачуван од распадања'), итал. *mummia*;

торта ('посластица'), итал. *torta*;

валута ('новчана јединица неке земље'), итал. *valuta*;

вила ('луксузна кућа'), итал. *villa*.

Премда све наведене ријечи имају облике као да су примљене директно из италијанског, Клајн сматра да је и овдје несумњиво постојало посредништво њемачког језика, у овом случају пасивно, па тако наведене ријечи условно назива директним италијанизмима (Клајн 1998: 74).

Када је ријеч о посредништву француског језика, неопходно је поменути италогалицизме, тј. ријечи италијанског поријекла које у епохама снажног културног утицаја Италије улазе у француски језик, одакле их и ми примамо (Клајн 1998: 82). Најпознатији италогалицизми⁹ у српском језику су:

⁸ Наведене ријечи преузете су из поменутих радова И. Клајна и М. Самарцић.

⁹ Сви издвојени италогалицизми преузети су из рада *Nuovi italianismi in serbo* Миле Самарцић.

- амбасада* ('дипломатско представништво у иностранству') < фр. *ambassade*
< итал. *ambasciata*;
- аларм* ('будилник', 'знак за узбуну') < фр. *alarme* < итал. *allarme*;
- аркада* ('лучна чеона кост', 'ходник на сводове', 'низ лукова на стубовима')
< фр. *arcade* < итал. *arcata*;
- балон* ('аеростатички ваздухоплов без властитог погона, играчка напуњена
хелијумом') < фр. *ballon* < итал. *pallone*;
- барикада* ('вјештачка препрека') < фр. *barricade* < итал. *barricata*;
- батаљон* ('основна тактичка јединица копнене војске') < фр. *batallion* <
итал. *battaglione*;
- бригада* ('тактичка јединица копнене војске') < фр. *brigade* < итал. *brigata*;
- фасада* ('спољна страна зграде') < фр. *façade* < итал. *facciata*;
- костим* ('сценска одјећа') < фр. *costume* < итал. *costume*;
- маринада* ('врста умака') < фр. *marinade* < итал. *marinata*;
- маскарада* ('бал са маскама') < фр. *mascarade* < итал. *mascherata*;
- медаљон* ('велика споменица', 'врста украсног привјеска') < фр. *mèdallion*
< итал. *medaglione*;
- парада* ('свечана приредба', 'смотра') < фр. *parade* < итал. *parata*;
- параван* ('заклон', 'завјеса') < фр. *paravent* < итал. *paravento*;
- перика* ('власуља', 'украс за косу') < фр. *perruque* < итал. *parrucca*;
- пијадестал* ('умјетнички изграђено постоље') < фр. *pièdestall* < итал.
pedestallo;
- профил* ('лице, предмет гледани са стране') < фр. *profil* < итал. *profilo*;
- салон* ('просторија у стану, углавном свечаније намјештена') < фр. *salon* <
итал. *salone*.

Нови културни италијанизми

Као што је раније напоменуто, Мила Самарџић у Клајнову класификацију италијанизама додаје нову категорију, такозване нове културне италијанизме, који према њеној процјени у српски језик улазе шездесетих и седамдесетих година XX вијека (Samardžić 2006: 646). Ово је период у којем на простору бивше Југославије почињу све интензивније да дјелују нове либералне струје са Запада, са чијим се утицајем формирају и нове представе о култури. Југословенско становништво Запад упознаје директним контактом који се остваривао током путовања или током дужих радних боравака, али и на индиректан начин, кроз приближавање популарној култури, прије свега музици, телевизији и

филму. Како су у овом периоду сви званично допуштени културни садржаји имали друштвено-ангажован карактер, усмјерен ка ширењу социјалистичке естетике и морала, може се рећи да је отвореност ка западним утицајима ипак била привидна. Паралелно са западним утицајем, постојао је снажан утицај Истока, али су конзервативне идеје руског социјализма, које су наглашавале потребу потпуне оданости појединца ауторитету, за југословенски контекст представљале један други вид екстремизма (Rolandi 2015: 281). Франческа Роланди сматра да се овај сложени политички положај у сфери културе испољио кроз тежњу да културни утицаји убудуће пристижу из неког „трећег”, неутралнијег правца (*ibidem*). Италија је, због географске близине и усклађених политичких односа након договора око Трста, у овом смислу дјеловала погодно, па је тако у наредним годинама, како наводи Роландијева, дјеловала као „филтер” кроз који је „прочишћена” и смјернија варијанта западне културе пристизала у Југославију (*ibidem*).

Утицај италијанске популарне културе најупечатљивији је у сфери поп музике, која се у Италији неизоставно веже за чувени Фестивал у Санрему, који се на простору бивше Југославије популаризује већ педесетих година XX вијека (Rolandi 2011: 8). Многи сматрају да је управо овај фестивал инспирисао настанак забавне музике у бившој Југославији (Rolandi 2015: 284). О популарности италијанске поп музике на територији бивше Југославије свједочи и податак да је Марио Кинел, тадашњи уредник Југотона, својевремено преводио и аранжирао италијанске пјесме за југословенске ауторе, као и да су од 1953. до 1967. у Југославији наступали неки од најчувенијих италијанских извођача, попут Рите Павоне (Rita Pavone) и Доменика Модуња (Domenico Modugno) (Rolandi 2011: 8).

На пољу културе великог одјека је имало италијанско филмско стваралаштво, прије свега неореалистички покрет и филмови Федерика Фелинија (Federico Fellini), чији је специфични стил са фантазмагоричним призорима препознатљив код Емира Кустурице¹⁰. У Београду је 1961. године премијерно приказан Фелинијев култни филм *Слатки живот* (*La dolce vita*) (Rolandi 2011: 11), који југословенској публици доноси представу живота у којем су хедонизам и самољубље нова религија грађанског друштва. Израз *la dolce vita* у српском језику постаје семантички калк 'слатки живот', а у значењу задржава

¹⁰ Емир Кустурица је на отварању изложбе у Болоњи „Fellini. Dall' Italia alla luna” (2010), посвећене Фелинијевим филмовима, експлицитно истакао у којој је мјери италијански режисер утицао на њега и његово филмско стваралаштво: „Ова изложба још једном показује да је Фелинијев свијет и мој свијет [...] Фелини је мој филмски отац, највећи режисер свих времена” (Cinemonitor, internet).

изворни иронични печат којим се алудира на разуздани живот славних личности и на духовну испразност која га неминовно прати. Фелинијев филм и поменути израз узети су као инспирација за наслов серије *Сладак живот на српски начин*, која се у Југославији емитовала седамдесетих година прошлог вијека (Rolandi 2011: 11). Поред овог израза, на језичком плану значајна заоставштина Фелинијевог остварења је и ријеч 'папарацо' (итал. *paparazzo*), којом се означава фото-репортер који се бави хроником славних личности, фокусирајући се на сензационалистичке и скандалозне фотографије (Garzanti, internet). У Фелинијевом остварењу, *Paparazzo* је презиме новинара којег глуми Валтер Сантесо (Walter Santesso). У посљедњим деценијама, и овдје под претпоставком утицаја савремене културе и медија, ријечи из стандардног италијанског језика постају дио неформалних регистара српског језика и захватају језички варијетет, који, по линији дијастратичког раслојавања, дефинишемо као језик младих (Samardžić 2006). У овом дијелу можемо издвојити глагол 'капирати', понекад у употреби и са префиксом 'с' – 'скапирати' (итал. *capire*). Семантички гледано, обје варијанте задржавају изворно италијанско значење глагола 'схватити', 'разумјети', с тим да у српском имају изражену колоквијалну вриједност. Од вишезначног глагола *girare* (Samardžić 2006) ('вртјети се', 'кружити', 'окретати') у српском језику имамо жаргонски облик 'ђирати се', као и форму са префиксом 'про' – 'прођирати се', у значењу 'шетати', 'прошетати', док од облика *fare un giro* добијамо семантички калк 'направити ђир', опет у идентичном значењу 'шетати', 'прошетати' (дословни превод на српски је 'направити круг'). Од италијанског глагола *parlare* – 'причати', 'говорити', 'разговарати' имамо колоквијални облик 'парлати', који се у српском користи с проширеним значењем које претежно упућује на брзо причање (нпр. у реченици 'Не разумијем га, јер брзо парла'), или на добре комуникативне вјештине на неком страном језику, претежно италијанском (нпр. у реченици 'Одлично парлаш'). Поменуте примјере треба посматрати с извјесном оградом, јер они не илуструју говор који је распрострањен на цијелој територији српског говорног подручја, о чему свједочи прије свега глагол 'капирати/скапирати' умјесто којег се у Босни претежно користи облик 'контати/сконтати'.

У неформалним регистрима српског језика широку употребу има колоквијални италијански поздрав 'ћао' (итал. *ciao*). Овај облик се користи на интернационалном нивоу, а мало је познато да је он и у италијанском језику релативно нова појава. Наиме, до педесетих година прошлог вијека уобичајени начини поздрављања у Италији били су *buongiorno* или *salve* при сусрету,

addio или *arrivederci* на расстанку, док се дијалекатски, интимнији облик *ciao*¹¹ првобитно користио само на сјеверу Италије (Fanfani 2010). Захваљујући радију, телевизији и филму педесетих и шездесетих година прошлог вијека сфера употребе ове ријечи проширена је и на стандардни италијански (Fanfani 2010). О посредству медија популарне културе у дисеминацији ове лексеме на националном нивоу свједочи и њено присуство у називима и стиховима бројних италијанских поп пјесама, а неке од њих су *Ciao, ti dirò* Ђорџа Габера (Giorgio Gaber) и Луиђија Тенка (Luigi Tenco) (1957); затим славна партизанска пјесма *Bella ciao*; пјесма *Ciao ragazzi ciao* Адреана Челентана (Adriano Celentano), као и пјесма *Ciao amore ciao* Луиђија Тенка, која је представљена на Фестивалу у Санрему 1967. године (Fanfani 2010). *Ciao* у виду неформалног поздрава у српском језику данас користе млађе, али и старије генерације, а он је, по свему судећи, и код нас популаризован захваљујући контактима са италијанском популарном културом.

Поред лексеме 'ћао' (итал. *ciao*), 'мафија' (итал. *mafia*) је још један језички интернационализам италијанског поријекла. Према изворима које наводи Фијорети (Fioretti 2011: 66), ријеч се у значењу 'криминална организација' по први пут користи на Сицилији 1863. године, у представи *I mafiusi de la Vicaria*, у којој се на сатиричан начин приказује затворски живот једне организоване криминалне групе. Аутор наглашава да етимологија ове ријечи не може са сигурношћу да се утврди и да она може да буде латинског, арапског или шпанског поријекла, као и да постоје индиције да се до поменуте представе користила у позитивном контексту, у значењу 'љепота', 'грациозност', 'савршенство' (Fioretti 2011: 70). Ријеч се са Сицилије проширила на цијелу Италију, потом и на цијелу Европу, а користила се у значењу сицилијанске организоване криминалне групе све до прве половине XX вијека. Од шездесетих година наовамо користи се на интернационалном нивоу, у значењу било које криминалне групе, нпр. 'руска мафија', 'албанска мафија', 'српска мафија'. Према аналогiji са италијанским термином *mafioso*, у српском језику се користи термин 'мафијаш', у значењу 'криминалац', 'лопов', 'преварант'. Примјећујемо да се у колоквијалним регионима све више користи и термин 'мафијати', који, према нашем језичком осјећају, значи 'понашати се надобудно, бахато, агресивно'.

¹¹ *Ciao* потиче од учтивог поздрава *schiaivo vostro*, који је у употреби био већ у XVI вијеку, али је ширењем егалитаристичких идеологија у XVIII вијеку престао да се користи, опставши на крају само у дијалектима, гдје је претрпио фонетске промјене и редуковао се у *ciao* (Fanfani 2010).

Италијански језик у моди и гастрономији

Економски најпрогресивнијим периодом у италијанској историји XX вијека сматра се период од краја Другог свјетског рата до касних шездесетих година, када ова земља доживљава снажан економски развој, такозвани boom economico, током којег се из руралне земље трансформише у индустријску силу. Осамдесетих година настаје израз *Made in Italy*, којим се означавају аутентични италијански производи из сектора моде, гастрономије, намјештаја и аутомобила, који су у периоду економског бума и након њега постали свјетски познати брендови. *Made in Italy*, као синоним за квалитет италијанских производа, собом носи извјесни престиж, који многи произвођачи и трговци широм свијета присвајају и користе као маркетиншку стратегију за привлачење купаца. Оваква пракса на територији бивше Југославије може се видјети на примјерима бутика и ресторана који, зарад примамљивијег и екстравагантнијег дојма, носе италијанске називе, што је одговарајућим примјерима претходно илустровала и Мила Самарџић (Samardžić 2006: 647). Додатни примјери¹² ове праксе јесу и називи бутика: *Donna bellezza, Grazia, Bellissima, Milano, Roma, Moda italiana*. Овакви примјери чести су и у угоститељству, па тако неки кафићи и ресторани имају сљедеће називе¹³: *Cinecittà, Cittadella, La perla, Belvedere, Piccolo, La strada*. Готово је извјесно да су ови називи одабрани искључиво по критеријуму звучности, на основу које власници локала, без нарочитог сазнања о самој значењској структури појмова, алудирају на везу са италијанском традицијом и квалитетом. С обзиром на то да се наведени примјери из угоститељства и трговине овдје користе у функцији личних именица, не можемо их сврстати у категорију италијанизама, али их помињемо јер су свједочанство једног културног феномена.

Италијанска кухиња једна је од најпознатијих у свијету, па се и италијански језик у складу с овим користи као интернационални језик гастрономије. Најпознатији кулинарски називи који имају италијанско поријекло, а користе се у српском језику јесу: *pizza, pasta, spaghetti, gnocchi, lasagne, pesto, tagliatelle, tortellini, bruschette, frutti di mare, gorgonzola, mozzarella, macaroni*. *Espresso* је, поред ријечи *pizza*, у сфери угоститељства и кулинарства најпознатији интер-

¹² Наведени примјери представљају аутентичне називе бутика на територији Бањалуке. По процјени и посматрању ауторке, на територији града је и те како присутна тенденција присвајања бренда *Made in Italy* у комерцијалне и промотивне сврхе, о чему свједоче и бројни италијански називи за продавнице одјеће.

¹³ За примјере су узети називи бањалучких угоститељских објеката. Као у претходном случају, и ово језичко присвајање мотивисано је разлозима маркетиншке и промотивне природе.

национализам италијанског поријекла, а слиједе га *capriccino* и *macchiato*. Издвојени термини углавном се пишу изворним графемама и у читању слиједе правила италијанске фонетике. У неким случајевима, долази до ситних фонетско-морфолошких модификација, као у случају именица *spaghetti*, *macaroni*, *gnocchi*, које су у италијанском језику у мушком роду, док се у српском користе у женском роду: 'шпагете', 'макароне', 'њоке'. Поменути италијанизми нарочито су индикативни, јер свједоче о промјенама које се читавају не само на језичком већ и на функционалном и прагматичком плану. Евидентно је да се код нових облика *spaghetti*, *macaroni*, *gnocchi* чува изворни облик лексеме, јер он на звучно-визуелном плану дјелује рафинираније и ствара директну асоцијацију на престиж и квалитет у свјетлу успјеха *Made in Italy*. У неким случајевима, употреба језика у сврху креирања илузије престижа, због недовољног познавања и површног приступа језику, има супротан ефекат: нпр. јеловник у пицерији у којем умјесто *capricciosa* стоји *capriccosa* или *capriciosa*, *margharita* или *margarita* умјесто *margherita*, 'омлет *biancho*' умјесто 'омлет *bianco*'.

У српском, као и у другим страним језицима, у употреби су италијанизми који означавају биљке и поврће: *origano* 'оригано', *pinoli* 'пињоли', *rucola* 'рукола', *pelato* 'пелат', *cappero* 'копар', *broccoli* 'брокуле' (Samardžić 2006).

Закључак

У раду је представљено сто једанаест лексичких јединица, које су, на основу пресека временских епоха у којима је забиљежен снажан културни утицај Италије, класификоване на венецијанизме, тосканизме, културне италијанизме и нове културне италијанизме. У складу са овом подјелом, освијетљене су специфичности историјског контекста свих ових епоха и показано је какав су утицај тада присутне италијанско-српске културне споне оствариле на језик.

Са изузетком колоквијалних глагола 'капирати', 'ђирати' и израза 'направити ђир', сви глаголи из већ постојеће литературе уврштени су у лексички фонд српског књижевног језика. Истраживање је резултирало додавањем четири нове јединице у постојећи инвентар италијанизама, од чега 'мафија' и 'папарацо' можемо уврстити у стандардни језик, док 'ћао' и 'парлати' имају наглашену колоквијалну вриједност. У раду је појашњена етимологија четири поменута термина, а помоћу анализе културних веза реконструисани су и могући путеви њиховог доласка у српски језик.

У раду нису истражена питања језичке адаптације позајмљеница (неки аспекти су тек успутно поменути у вези с примјерима из гастрономије), која је

извршена на графолошко-фонолошком, морфолошком и семантичком нивоу, тако да би следећа истраживања из ове области могла да буду усмјерена у овом правцу. Такође, следећа истраживања могла би да иду у правцу испитивања присуства италијанизама искључиво у колоквијалним регистрима и у сленгу.

Извори

1. Cavaliere (2017), у: *Garzantilinguistica.it*, доступно на: <http://www.garzantilinguistica.it/ricerca/?q=cavaliere> (приступљено 5. 2. 2017).
2. Paparazzo (2017), у: *Garzantilinguistica.it*, доступно на: <http://www.garzantilinguistica.it/ricerca/?q=paparazzo> (приступљено 10. 2. 2017).
3. Romanismo (2017), у: *Treccani.itvocabolario*, доступно на: <http://www.treccani.it/vocabolario/romanismo/> (приступљено 5. 2. 2017).

Литература

1. Cinemonitor (2010), „Fellini è il mio filmfather”, parola di Emir Kusturica. *Cinemonitor osservatorio cinema* [online], 25. mart 2010, доступно на: <http://www.cinemonitor.it/14733-fellini-e-il-mio-filmfather-parola-di-emir-kusturica/> (приступљено 20. августа 2018).
2. Fanfani, Massimo (2010), „Su una formula di saluto”, *Italica belgradensia*, посебан број, 15–41.
3. Fioretti, Fabrizio (2011), „Il termine *mafia*”, интернет, доступно на: <http://hrcak.srce.hr/tabula> (приступљено 5. фебруара 2016).
4. Клајн, Иван (1998), „Врсте романизама у савременом српскохрватском језику и путеви њиховог доласка”, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, 41, 1, 69–89.
5. Novelli, Silverio, „Quando l'arte europea imparò l'italiano”, интернет, доступно на: http://www.treccani.it/lingua_italiana/articoli/percorsi/percorsi_93.html (приступљено 10. фебруара 2017).
6. Радојичић, Драгана (2006), *Између култура Истока и Запада. Северозападна Бока которска*, Београд: Етнографски институт Сану.
7. Rolandi, Francesca (2011), „L'immagine dell'Italia in Serbia (1950–1965). Dalla questione di Trieste alla cultura di massa”, *Dossier: Italie altre. Immagini e comunità italiane all'estero*, бр. 5.
8. Rolandi, Francesca (2015), „A filter for Western cultural products. The influence of Italian popular culture on Yugoslavia 1955–1965”, у: Simo Mikkonen, Pia Koivunen (eds.), *Beyond the divide. Entangled histories of Cold War Europe*, 277–294.
9. Самарџић, Мила (2006), „Nuovi italianismi in serbo”, *Prospettive nello studio del lessico italiano*, Atti SILFI 2006, 2, 645–649.

Наташа Д. Вученовић

10. Спицијарић-Пашкван, Нина (2014), „Далматски (вељотски) и млетачки утјецаји у говорима отока Крка”, интернет, доступно на: <https://bib.irb.hr/> (приступљено 5. фебруара 2017).
11. Тешић, Ана (2016), *Романизми у народним говорима Старе Црне Горе и Брда*, докторска дисертација, Београд: Филолошки факултет.
12. Турза, Тена (2016), „Развој Млетачке републике као трговачке и поморске силе”, интернет, доступно на: <https://dr.nsk.hr/> (приступљено 6. фебруара 2017).

Review article
UDC 811.163.41'475.45:811.131.1
DOI 10.21618/fil1818304v
COBISS.RS-ID 7927320

Nataša D. Vučenović
University of Banja Luka
Faculty of Philology

ITALIANISMI NELLA LINGUA SERBA E L'INFLUENZA DEI CONTATTI CULTURALI SULLA LINGUA

Sommario

Il presente contributo si pone l'obiettivo di studiare i prestiti italiani che, nel corso dei secoli, si sono integrati nella lingua serba standard, ma anche nei suoi registri informali e colloquiali. Gli italianismi presenti nel serbo sono osservati dal punto di vista diacronico e sono classificati nelle seguenti categorie: venezianismi, toscanismi, italianismi culturali e nuovi italianismi culturali. Si insiste in particolare sull'analisi dei rapporti culturali tra i due Paesi, cioè si cerca di dimostrare in che misura i rapporti culturali hanno influito sul sistema linguistico. In questo tipo di approccio l'accento viene posto sui legami indissolubili esistenti fra lingua e cultura.

Parole chiave: italianismi in serbo, classificazione di italianismi, lingua e contesto storico- culturale, influsso di cultura sul sistema linguistico.

Primary Sources

1. Cavaliere (2017), u: *Garzantilinguistica.it*, dostupno na: <http://www.garzantilinguistica.it/ricerca/?q=cavaliere> (pristupljeno 5. 2. 2017).
2. Paparazzo (2017), u: *Garzantilinguistica.it*, dostupno na: <http://www.garzantilinguistica.it/ricerca/?q=paparazzo> (pristupljeno 10. 2. 2017).
3. Romanismo (2017), u: *Treccani.itvocabolario*, dostupno na: <http://www.treccani.it/vocabolario/romanismo/> (pristupljeno 5. 2. 2017).

References

1. Cinemonitor (2010), „Fellini è il mio filmfather”, parola di Emir Kusturica, *Cinemonitor osservatorio cinema* [online], 25. mart 2010, dostupno na: <http://www.cinemonitor.it/14733-fellini-e-il-mio-filmfather-parola-di-emir-kusturica/> (pristupljeno 20. avgusta 2018).
2. Fanfani, Massimo (2010), „Su una formula di saluto”, *Italica belgradensia*, poseban broj, 15–41.
3. Fioretti, Fabrizio (2011), „Il termine 'mafia'”, internet, dostupno na: <http://hrcak.srce.hr/tabula> (pristupljeno 5. februara 2016).
4. Klajn, Ivan (1998), „Vrste romanizama u savremenom srpskohrvatskom jeziku i putevi njihovog dolaska”, *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, 41, 1, 69–89.
5. Novelli, Silverio, „Quando l'arte europea imparò l'italiano”, internet, dostupno na: http://www.treccani.it/lingua_italiana/articoli/percorsi/percorsi_93.html (pristupljeno 10. februara 2017).
6. Radojičić, Dragana (2006), *Između kultura Istoka i Zapada. Severozapadna Boka kotorska*, Beograd: Etnografski institut Sanu.
7. Rolandi, Francesca (2011), „L'immagine dell'Italia in Serbia (1950–1965). Dalla questione di Trieste alla cultura di massa”, *Dossier: Italie altre. Immagini e comunità italiane all'estero*, br. 5.
8. Rolandi, Francesca (2015), „A filter for Western cultural products. The influence of Italian popular culture on Yugoslavia 1955–1965, u: Simo Mikkonen, Pia Koivunen (eds.), *Beyond the divide. Entangled histories of Cold War Europe*, 277–294.
9. Samardžić, Mila (2006), „Nuovi italianismi in serbo”, *Prospettive nello studio del lessico italiano*, Atti SILFI 2006, vol. 2, 645–649.
10. Spicijarić-Paškvan, Nina (2014), „Dalmatski (veljotski) i mletački utjecaji u govorima otoka Krka”, internet, dostupno na: <https://bib.irb.hr/> (pristupljeno 5. februara 2017).
11. Tešić, Ana (2016), „Romanizmi u narodnim govorima Stare Crne Gore i Brda, doktorska disertacija, Beograd: Filološki fakultet.

Наташа Д. Вученовић

12. Turza, Tena (2016), „Razvoj Mletačke republike kao trgovačke i pomorske sile”, internet, dostupno na: <https://dr.nsk.hr/> (pristupljeno 6. februara 2017).

Preuzeto 14. 9. 2017.
Korekcije 24. 4. 2018. / 27. 9. 2018.
Prihvaćeno 15. 11. 2018.